

Soltan Mälikşa

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Soltan Mälikşa TARYHY ŞAHSYÝETLER – 18

► SOLTAN MÄLIKŞA

Türkmen we dünýä taryhynyň şanly sahypalaryny ýazan Beýik Seljukly-türkmen imperiýasyndan söz açýan täze «Oýanyş. Beýik Seljukly» teleserialy başlady. Dek ýaňy köpüňiz onuň birinji bölümine tomaşa eden bolsaňyz gerek. Tomaşa edeniňizde ruhuňa belent ruh goşýan, şan-şöhratly aslymyza, ata-babalarymyza buýsanç duýgusyny döredýän bu saldamly epiki serial heniz başlamanka adyndan söz etdirmegi başardy, gelejekde hem ekşn epizodlardan doly dartgynly sahnalary we ýokary hilli effekti bilen birentek teletomaşaçyny jadylajaga meňzeýär.

Munuň bilen baglanyşyklykda belli taryhy şahsyýetlerimiz barada hem internetiň gözleg düwmesine basyp, türkmen dilinde maglumat gözlejekleriň artjakdygyny çaklaýarys.

Şonuň üçin hem türkmen metbugatynda we www.kitapcy.com saýtynyň sahypalarynda seljuklar barada ýeterlik maglumatlaryň öňem berlendigine garamazdan, ýönekeý okyjylara okamaga amatly bolar ýaly gysga we ýeňilje maglumatlary paýlaşmagy makul bilýäris.

Başyny serialyň baş keşpleriniň biri bolan Soltan Mälikşadan başlalyň.

Ussat aktýor Bugra Gülsoýyň janlandyran Soltan Mälikşa kim bolupdyr? Mälikşanyň taryhdaky orny we ähmiýeti...

Beýik Seljukly-türkmen döwletiniň hökümdarlaryndan Soltan Mälikşa (Mälikşa I) 1072-nji ýylda soltan tagtyna çykandan soň kakasynyň döwründe baş wezirlige bellenen Nyzamylmülki öňki wezipesinde galdyrdy. Seljuklylar iň parlak döwrüni Mälikşanyň döwründe başdan geçirdi.

■ SOLTAN MÄLIKŞA KIM BOLUPDYR?

Mälikşa ýada doly ady we ünwanlary bilen bile Ebulfeth Jelalüddöwle wed-din Muizzüd-dünýä wed-din Kasym emirül-möminin Mälikşa ibn Alp-Arslan. Beýik Seljukly-türkmen döwletiniň hökümdary Soltan Mälikşa 1055-nji ýylyň 16-njy awgustynda dünýä inip, 1092-nji ýylyň 19-njy noýabrynda aradan çykypdyr.

Onuň hökümdarlyk döwründe (1072-1092) Beýik Seljukly imperiýasy öz çäkleriniň birnäçe esse ulaltdy. Araçäk häzirki Türkiýäniň ýerleşen ýeri bolan Anadoly ýarymadasyndan Omana çenli, Kawkaz ýurtlaryndan Hindistana çenli (10.000.000 km²) uzady. Mälikşadan soň seljukly-türkmenler öňki güýç-kuwwatynda bolup bilmediler. Şol döwrüň iň meşhur şahslarynyň arasynda dehistanly Omar Haýýam we Nyzamylmülk ýaly beýik akyldarlar bar.

■ MÄLIKŞA SOLTAN BOLMANKA

Mälikşa 1055-nji ýylyň 16-njy awgustynda, ýekşenbe güni dünýä inipdir. Onuň çagalygy häzirki Eýranyň çäklerinde galan Ysphyhanda we onuň töwereklerinde geçipdir. Ýokary ukypbaşarnygy we gaýduwsyzlygy bilen kakasy Alp-Arslanyň ünsüni çekipdir. Mälikşaby uzyn boýly, az-owlak garynlagrak we akýagyz keşpde sypatlandyrypdyrlar.

Mälikşa kakasy bilen bile kiçi ýaşlarda Gürjüstan ýörişine gatnaşypdyr. Şol ýyl garahanly türkmenlerimiziň hanynyň gyzy Türkan hatyna öýlenipdir. Alp-Arslan 1066-njy ýylda Mälikşany tagtyň mirasdüşeri diýip yglan edýär we oňa «ykta» (ýa-da «timar») hökmünde Ysphyhan şäherini beripdir.

1071-nji ýylda kakasy Alp-Arslan bilen Siriýa ýörişe çykýar. Kakasy Wizantiýanyň imperatory Roman Diogeniň Anadoly ýarymadasyndan bári öňe süýşmesiniň önüne böwet basmak üçin demirgazyga tarap ýönelyär (we Malazgirt söweşini edýär). Mälikşa şonda häzirki Siriýanyň çäklerinde galan Halapda galýar. 1072-nji ýylda kakasy ýene garahanly gardaşlarymyzyň üstüne ýöriş edende, onuň ýanynda ýörişe gatnaşypdyr. Alp-Arslan Amyderýanyň boýunda ýerleşen Berzem galasyny eýelände galanyň serkerdesi Ýusup Horezmi tarapyndan agyr ýaralanyp,

aradan çykýar.

Mälikşa seljukly-türkmen goşunynyň başyna geçýär we soltanlygyny yglan edýär. Çagry beg Türkmeniň ogly we agasy Gurt beg Mälikşanyň soltan tagtyna çykmagyna nägileligini bildirýär. Mälikşa Nyzamylmülki hem ýanyna alyp, Eýranyň jümmüşine ýönelýär. Ol Gurt begiň goşuny bilen 1073-nji ýylyň 17-nji aprelinde Karaç sebitlerinde (häzir Eýranda bu ýere “Erak” diýilýär) “Karaç söweşine” girýär. Çaknyşykda Mälikşanyň goşunyndaky türkmenler Gurt begiň tarapyna geçýär. Muň garamazdan Mälikşa we onuň goşuny üstün çykýar. Gurt beg ölüm jezasyna höküm edilýär we onuň iki oglunyň gözüne mil çekilip, kör edilýär. Şeýlelikde seljukly-türkmen ýurdundaky emirler Mälikşanyň soltanlygyny gürrüňsiz kabul etmeli bolýar. 1074-nji ýylda Bagdatda täze abbasy halyfy hem Mälikşanyň soltanlygyny resmi taýdan ykrar edýär.

■ SOLTAN MÄLIKŞANYŇ DÖWRI/b] (1072-1092)

Soltanlygynyň ilkinji ýyllarynda Alp-Arslanyň döwründe-de iki gezek gozgalaň turzan we bagyşlanan agasy Gurt beg gaýtadan gozgalaň turuzýar. Gozgalaň basylyp ýatyrylyp, Gurt beg ýaýyň kirşi bilen boglup öldürilýär.

Garahanlylaryň ýurduna ýöriş eden Mälikşa Samarkanda çenli aralygt eýeleýär. Iki nesilşalygyň arasynda garyndaşlyk-gudaçylyk gatnaşygy gurulýar. Gaznaly türkmenler garahanlylar bilen birmeňzeş takdyry paýlaşýarlar we Mälikşanyň häkimiýetini kabul etmäge mejbur bolýar.

Mälikşa Gutulmyş begiň ogly Süleýmanşany we onuň tabynlygyndaky türkmenleri Anadola ugradyp, ony Anadola emir edip belleýär. Gutulmyş ogly Süleýmanşa gysga wagtyň dowamynda Anadolyny eýeleýär. Izmiti paýtagt edip (1077) Anadoly Seljukly-türkmen döwletiniň düýbünü tutdy.

Mälikşanyň döwründe seljukly-türkmen imperiýasy ýetip biljek iň soňky çäklerine ýetdi. Gündogarda Syrderýadan we Taňry daglaryndan (Týan-Şan), günbatarda Ortaýer deňzinden Bosfora, demirgazykda Kawkaz daglaryndan gündogarda Hind ummanyna çenli ýetildi. Mälikşanyň döwrüniň iň esasy içerki meseleleriniň

birisi-de Hasan Sabbahyň ýolbaşçylyk edýän batyny hereketidir. Hasan Sabbah Alamut galasynda guran toslama «jenneti» bilen bir tarykat gurýar, ol tarykatyna giren pidaýylary bilen birnäçe türkmen we musulman ýolbaşçylara garşy kast edilşikleri gurnaýar. Soltanlygynyň soňky ýyllarynda batynylar bilen ymykly gidişen Soltan Mälikşa otuz sekiz ýaşynda zäherlenip aradan çykýar (1092).

■ [b]BEÝIK SELJUKLY-TÜRKMEN IMPERIÝASYNYN DARGAMAGY

Soltan Mälikşanyň ölüminden kän wagt geçmänkä wezir Nyzamymülkem batynylar tarapyndan öldürilýär. Daşky görnüşinden Yrakdaky we Horasandaky seljukly soltanlaryna garaşly ýaly bolup görnen Kerman seljuklylaryna, Siriýa seljuklylaryna we Anadoly seljuklylaryna bölünip, imperiýa böleklenýär. Mälikşanyň ýerine onuň baş ýaşly ogly Mahmyt tagta çykarlanam bolsa, Berkýaryk muny kabul etmeýär.

Berkýarygam uzak ýaşaman 1104-nji ýylda bakyýete göç edýär. Onuň ýerine dogany Muhammet Tapar (1105-1118) Yspyhanda tagta çykýar. Tapardan soň seljukly-türkmen döwletiniň iň soňky beýik hökümdary Soltan Sanjar (1118-1157) tagta çykýar. Sanjar soltan gurlý türkmenleri, garahanly türkmenleri we horezmşalary gaýtadan özüne tabyn edýär. Halyfyň syýasy güýji ele alma synanyşyklarynyň soňuna gaýtadan nokat goýýar. Oňa diňe dini ygtyýarlyklary galdyrýar. Şeýle-de bolsa, Soltan Sanjar 1141-nji ýylda Katwanda garahytaýlylara ýeňilýär. Bu masgaraçylykly ýeňliş Soltan Sanjaryň ykbalynda öwrülişik sepgidi bolýar we ol şondan soň özüni dürsäp bilmeýär. 1153-nji ýylda gozgalaň turzan çarwa oguz-türkmenlere ýesir düşýär. Üç ýyla çeken ýesirlikden soň halas edilen Soltan Sanjar 1157-nji ýylda ýetmiş iki ýaşynda aradan çykýar.

@ Kitapçylar. Taryhy şahslar